

Europe. London. 1854. 274. — ²³ Tudománystár 1834. II. 221. — ²⁴ Orbán 1: 99. — ²⁵ Erdély Népei 3: 26. — ²⁶ Kádár J.: Szolnok-Doboka vm. mon. 2: 553. — ²⁷ Jankó 214., Erdély 3: 188. — ²⁸ Népr. Ért. 7: 5. — ²⁹ Kádár 2: 553. — ³⁰ Lázár 80. — ³¹ Jankó 147. — ³² Jankó 214., Erdély 3: 183. — ³³ Erdély 6: 54. — ³⁴ Kádár 2: 553. — ³⁵ Orbán 1: 99. — ³⁶ Nagykőrösi Hírlap 1914. 37. évf. — ³⁷ Felsődunatáj, Honderű 1845. 1: 14. sz., Rész 102, Csepelsziget, Földr. Közl. 18: 240., Magyardecse, Kádár 2: 553. — ³⁸ Jankó 214., Erdély 3: 183. — ³⁹ Nagykőrösi Hírlap 1914. 37. évf. — ⁴⁰ Kádár 2: 553. — ⁴¹ Lázár 80. — ⁴² Jankó 147. — ⁴³ Lázár 80. — ⁴⁴ Vasárnapi Ujs. 1864. 29., Rész 32., Baksay 3: 43. — ⁴⁵ Lukácsy Imre, Ormánység népe. 25. — ⁴⁶ Regelő István bácsi 192., — ⁴⁷ Erdély 15: 178. — ⁴⁸ Czirbusz Géza gyűjt. — ⁴⁹ Erd. Nép. 3: 26. — ⁵⁰ Lázár 80. — ⁵¹ Kolumbán 53. — ⁵² Szabolcs vm. mon. 172. — ⁵³ Zelizy 283. — ⁵⁴ Ethn. 42: 98 és sfj. — ⁵⁵ Szabolcs vm. mon. 163. — ⁵⁶ Ethn. 42: 98. — ⁵⁷ Am Urquell 1894: 288. — ⁵⁸ Szabolcs vm. mon. 163 és 174. — ⁵⁹ sfj. — ⁶⁰ Baksay 3: 50. — ⁶¹ Dunántúli Protestáns Lapok 15: 449. — ⁶² Ethn. 5: 41. — ⁶³ sfj. — ⁶⁴ Hajdúhadház, Am Urquell 1894: 288., Nyírség, Szabolcs vm. mon. 163., Sárrét, Osváth 38., Kiskunhalas, Ethn. 1384., Pest vm. mon. 2: 11., Balatonmellék, Jankó 388. — ⁶⁵ sfj. — ⁶⁶ Földes, Ethn. 42: 98., Tiszabüd, Szabolcs vm. mon. 174., Szalonta, Móczár 207., Cserhádi járás, Abaujm., Ethn. 42: 35. — ⁶⁷ Bp. H. 1929. 151. sz. — ⁶⁸ Zelizy 283. — ⁶⁹ Földes, Ethn. 42: 98., Kisgyőr, BpH. 1929. 151. sz., Ethn. 42: 35., Tószeg, sfj. — ⁷⁰ Móczár 207. — ⁷¹ Nagyszénás, Gunda B. gy., Abaujm. Cserhádi járás, Ethn. 9: 132. — ⁷² Móczár 207. — ⁷³ Zelizy 283. — ⁷⁴ Ethn. 42: 98. — ⁷⁵ uo. sfj. — ⁷⁶ Rész 33., Vas. Ujs. 1864: 29. — ⁷⁷ Ethn. 9: 132., vö. még Debrecen, Zelizy 283., Hajdúság sfj., Nyírség, Tiszabüd, Szabolcs vm. mon. 163 és 174., Tószeg sfj., Sárrét, Osváth 38. — ⁷⁸ Ethn. 42: 35.

(*Deutscher Auszug*) — **Die Beweinung.** So wird gewöhnlich das fröhliche Fest der Ausscheidung der Verlobten aus ihrer Altersklasse genannt. Es ist besonders in Siebenbürgen im Brauche. In einigen Gegenden ist es noch mit gemeinschaftlichen Vorbereitungen zur Hochzeit (Schnecken- teigverfertigung) verknüpft, und einigemal gibt es bei diesem Fest auch Vermengungen mit Elementen anderer Bräuche.

Színül teljes

Összehasonlító mondattanunknak talán a határozókról szóló része az, amellyel eddig legtözetesebben foglalkoztak. Igaz ugyan, hogy éppen a határozók körében különösen sűrűn érvényesülnek analógiás hatások, gyakori ezen a téren az idegen szerkezetek hatása is, azonfelül számolni kell azzal is, hogy szerkezetek egyezése egymással rokon nyelvekben is az észjárás azonosságán is alapulhat anélkül, hogy az egyező szerkezetek egymással genetikus kapcsolatban lennének; mégis az úgyszólván valamennyi rokon nyelvre is kiterjedő beható mondattani tanulmányoknak eredményeül az ősrégi egyező határozós szerkezetek egész sorának feltárását vártuk. Annál meglepőbb volt, hogy Klemm Antal is, Kertész Manó is egyöntetűen kénytelen volt megállapítani, hogy „a határozó viszonyok

kifejezésében aránylag kevés egyezést találunk a finnugor nyelvek között" (Klemm MNy. XVIII, 14). Klemm mindössze a *valamibe belehal, belevénül, belefárad*-féle lativusi szerkezeteket, továbbá az ablativusi hasonlítóhatározót (*menden embérekídi búrósn* Bécsi K. 89) említi mint jellemző közös finnugor sajátosságokat a határozók köréből, Kertész szerint pedig csak a *hal, vesz, marad, hagy*-féle igék lativusi szerkezete az, amit eddig közös finnugor határozós szerkezetnek sikerült kimutatni (MNy. X, 57). Azonban tagadhatatlan, hogy ennél sokkal több a közös finnugor sajátosság és finnugor örökség határozós szerkezeteinkben. Hiszen pl., hogy csak egy ilyen szerkezetre mutassunk rá, az egyezések sorából nem szabad kihagynunk azt a jellemző fgr. ablativusi szerkezetet, amelyet a *keres, talál* igékkel kapcsolatban figyelhetünk meg, amint ezt utóbb Magyar tört. mondattanában (159., 161. l.) Klemm is kiemelte (pl. *mésszünnen ne keressünk ez dologban bizonytságot* Pázmány). Ezek, valamint a fent említett, lativusszal kapcsolatos igék nem fejeznek ki mozgást, mégis határozós szerkezeteikben részint eredetibb jelentésük alapján, részint a nyugvás képzetének a mozgás képzetével való társulása következtében a cselekvést nem folyamatosnak, valahol történőnek, végbemenőnek, hanem sokkal elevenebben: valahonnan kiindulónak vagy valahová irányulónak tüntetik fel. Így aztán más szemlélet nyilvánul meg itt a finnugor határozós szerkezetben, mint a megfelelő idg. kapcsolatban: az indogermán 'ott hagy valamit', a finnugor ugyanazt a dolgot 'oda hagyja'; az indogermán 'valahol keres, talál valamit', a finnugor meg 'valamerről, valahonnan keresi, találja' azt a dolgot (vö. Klemm id. m. 158, Fokos Nyr. XLIV, 131).

A fontosabb ősi határozós szerkezetek összefoglalását más alkalomra hagyjuk; itt ezúttal csak egy ilyen régi szerkezetre kívánunk rámutatni; amelynek eddigi magyarázatai nem elégíthetnek ki bennünket.

Olyan kifejezésekben, mint: *az ő kouászszában kóniókig essett*. (Balásfi Tamás; l. NySz. II, 403), *torkig merült adósságba a szabóknál, fülíg a kalmároknál* (Faludi; l. NySz. II, 772), *derekáig ér a víz* stb. -ig ragos lativusi (határvető, terminativusi) határozót találunk éppúgy, mint az indogermán nyelvekben általában (vö. pl. ném. *bis über die Ohren in Schulden stecken* 'nyakig úszni az adósságban' Simonyi, Német és magy. szólások 342; *das Wasser reicht ihm bis an den Hals* 'a víz a nyakáig ér' uo. 291).

Igy mondjuk ma ezt is: *szinig töltött pohár, szinültig töltött pohár* (CzF.) és régebben is: *aranycsésze, ki szinig töltve vagyon borral* (TKis; l. NySz. III, 245). De ismeretes, hogy régebben ebben az értelemben ('usque ad summum') inkább a *szinül* alakot használták; pl. *mynden yo yzew venereekókkal zynewl tellyes* Erdy K. 432; *telczeetek be mynd zynwl az vydreketh vyzzel, es be telteek mynd zynwl* Jord K. 627 (vö. Simonyi, MHat. I, 323, 339).

Az *-ül, -ül* tudvalevőleg az ablativus ragja; a *szinül* szóban tehát tkp. honnan? kérdésre felelő ablativusi határozóval van dolgunk, vagyis *szinül teljes* a. m. 'színtől teljes'. Ugyancsak ablativusi a jelentése a *szinül* határozóval azonos értelmű *szinüleg, szinülen*-nek (NySz. III, 257; vö. Klemm id. m. 209, 208).¹

Mindenesetre feltűnőnek érezzük a régi 'színtől teljes' szerkezetben megnyilvánuló észjárást, de még különösebbnek fogjuk ezt a használatot találni, ha azt látjuk, hogy több rokon nyelvben is megvan a pontos mása. Így elsősorban a finnben: pl. *itsen lauloi Joukahaisen, lauloi suohon suonivöistä, niittyhyn nivuslihoista, kankahasen kainaloista* 'magát Joukahajnent pedig mély mocsárba dallá övig (tkp. derékből), kastos rétbe köldöktájig (tkp. csipőhúsból), homokföldbe hónaljáig (tkp. hónaljából)' (Kalevala III, 327–330, Vikár ford.); *meni myötänsä merehen, sukkarihmasta sulahan, vyötäröistä veen sisähän* 'ment egészen a tengerbe, kapcsakötésig (tkp. harisnyakötőből) a lébe, övedzőig (tkp. -ből) víz ölébe' (uo. XV, 246–8). (Más példák uo. XLV, 121–2, L, 419–420; vö. még Beke NyK. XLI, 255.) Hasonló szerkezetet ismer valószínűleg a cseremis is: *püästa βat mälänem koηgδla-δāηgits* 'im Damme geht mir das Wasser bis mitten an die Brust' (Ramstedt, SUS. Toim. XVII, 143; vö. Beke, Nyr. L, 158). Ilyen kapcsolattal van talán dolgunk még a következő osztják mondatban is: *χuit kuret jara suηa kerηöt. ätte-kēdžeat severmāi, čānč vičivet čupa χojāi* '(als) die Beine ihres Mannes in eine andere Ecke fielen, wurden sie (vom ostjakischen Helden) mit dem Schwerte getroffen; bis zu den Knieen wurden

¹ A *szinültig* alak valószínűleg a *csordultig* analógiájára keletkezett (vö. NySz. I, 453). Budenz szerint ez a szó a *szinület* szó ragos alakja (l. MNyszet VI, 545; Szinnyi MNy. XIX, 19). P. Thewrewk Emil így elemzi a szót: *szin-ültig* 'ami oly magos, hogy már *szint ül*' (Nyr. X, 70). Beke pedig (Nyr. L, 158) így: *szinül -t* (pleonasztikus lokativusi *-i*) *-ig* (a *szinig, szintig* hatása alatt).

sie in Stücke gehauen' (Patk. II, 62; de vö. Paas.-Donner 721. és 3024. sz.).

Hogyan magyarázandók ezek a feltűnő ablativusi szerkezetek?

Simonyi a *színül* magyarázatában az *-ul, -ül* ragnak idővel gyakorivá vált locativusi jelentéséből indul ki (vö. *hátsul, belül*); „nem csoda, hogy egyéb locativusok módjára fölvelték a lativusi jelentést“ (MHat. I, 323). Ezen az alapon a *színül teljes* szerkezetet ugyanolyan határozónak tekinti, mint a *homlokul vág, poful vág*-féle kapcsolatokat. Ilyen határozót lát Lehr is ebben a nép nyelvéből idézett példájában: *színül van a köcsög* (színül-szint, színül-szintig) (MNY. IV, 101). Így fogja fel a *színül* határozót Klemm is: „az ablativusi *-l locativusi*, majd *lativusi* jelentést vett föl“ (id. m. 206). Beke szerint (Nyr. L, 158) az ablativus itt prolativusi jelentésben használatos (tehát mintegy: 'színe mentén, színe körül, színén teljes'), mint ahogyan az ablativus igen gyakran szolgál a finnugorságban a prolativusi viszony jelölésére (vö. NyK. XLI, 241). Osztják példánk csakugyan így is magyarázható ('térdben, térdénél, térde tájékán kettévágta'), de már a m. *színül*, valamint a finn (és cseremis) szerkezet esetében az említett magyarázatok egyikét sem fogadhatjuk el.

Ezekben a kifejezésekben nyilván más észjárással, más szemlélettel van dolgunk, mint az igazi lativusi (terminativusi) kapcsolatokban. A *színül*, azaz *színtől teljes, térdtől vízben áll* ablativusi szerkezetekben megnyilvánuló szemlélet azt állapítja meg, hogy a test honnan kezdve, felületének mely részétől kezdve érintkezik valami idegen tárggyal, anyaggal; a másik szemlélet (*színig teljes, térdig vízben áll*) ellenben azt nézi, hogy valami meddig, felületének mely részéig érintkezik az idegen anyaggal, tárggyal.

Hogy magyarázatunk helyes, hogy valóban igazi ablativusszal, nem pedig locativusi vagy prolativusi viszonnal van dolgunk, azt szépen bizonyítja az is, hogy ez a szerkezet világos ablativusi értékkel a törökségben is megvan. Így pl. a csuvasban ezt a mondatot jegyezte fel Reguly: *tübüreneh tyr toldarne* 'egész tetőig tele van rakva gabnával (a csűr; tkp. egész a tetőről föl van töltve gabona)' Reg.-Budenz NyK. II, 259. Igen jellemző a következő adakái kifejezés is, melyet Kúnos szövegeiben (Türk. Volksmärchen aus Adakale 35) találunk: *kulaktan āşik oldum* 'ich verliebte mich bis über die Ohren' (tkp. 'fültől szerelmes'). Hasonló észjárást látunk

egyébként a latinban is olyan kapcsolatokban, mint: *lateri capulo tenus abdidit ensem* 'markolatig döfte kardját oldalába' (Verg. Aen. II, 553); *ore tenus* 'szinültig' PP. (NySz. III, 257).

De közel állnak az itt tárgyalt szerkezethez a következő kifejezések is: *többől vágták le a karját; többől kivágni, kiirtani a fát* (Cz F. VI, 384); *sok fő varok többől kieghtek vala; a tziprós-fákat többől ki venni* 'eximere cupressos cum radicibus' (NySz. III, 726). (Hasonló kifejezések más nyelvekben is találhatók.) Ezekben a kapcsolatokban is a cselekvés eredményét látjuk magunk előtt és megállapítjuk; hogy ez honnan kezdve figyelhető meg, hogy a levágás, kivágás stb. honnan kezdve érte a kart, a fát stb.; a lativusi kifejezések pedig (mint *tövíg romlott* 'tönkre jutott' Nyr. II, 232; l. Klemm id. m. 203) arra utalnak, hogy a külső behatás meddig, a tárgy melyik részéig terjedt.

Szinül teljes tehát igazi ablativusi szerkezet és azt fejezi ki, hogy a megtöltés eredményeképpen az edény (felülről tekintve) a színétől kezdve végig teljes, tele van; a *színig teljes* kifejezésben pedig az a szemlélet nyilatkozik meg, hogy (alulról tekintve) az edény végig, egészen a színéig jutott érintkezésbe az idegen anyaggal.

Persze más kérdés az, vajjon ősi finnugor szerkezettel állunk-e itt szemben, vagy pedig csak egyező szemléleten, eljáráson alapuló kifejezésekkel van-e itt dolgunk, amelyek az egyes nyelvekben egymástól függetlenül is keletkezhettek.

Próbáljunk erre a kérdésre is megfelelni.

Azt, hogy meddig ér valami, ma a magyarban és a fgr. nyelvekben általában lativusszal fejezzük ki; pl. a finnben is: *polviin asti* 'térdig' (Budenz FNY.² 44); a zürjénben is: *koske d'z'is ljm piiin* 'deréki g hóban [áll]'; *tui-vi/las n'aked'z' va vcli* 'az úton egészen a csecsükig ért (tkp. volt) a víz' (Fokos, Zürj. szövegek 205) stb.

Vegyük mármost figyelembe, hogy a cikkünk elején említett régi és kétségtelenül eredetibb lativusi és ablativusi szerkezetek mellett ma a fgr. nyelvekben locativusi szerkezetek is használatosak (ott hagy, ott keres); ez az újabb használat egyfelől az igé eredetibb jelentésének elhomályosodására, másfelől egyéb, csak locativusszal szerkeszthető igék hatására, de jórészt a környező idegen nyelvek befolyására vezethető vissza. Ennek alapján teljes joggal arra gondolhatunk, hogy a *szinül teljes* szerkezetben is egy ősi fgr. szerkezet őrződött meg,

amelyet azonban a *színig teljes* szerkezet lassankint kiszorított. Ez az utóbbi lativusi szerkezet is bizonyosan ősrégi (olyan kapcsolatokban, mint: *tetőtől talpig; szakálla a földig ért*, alig is lehetne mást, mint lativust használni); az ablativusi szerkezet elavulását elősegítette az a körülmény, hogy a fgr. nyelvekkel érintkező idg. nyelvek is lativusszal fejezik ki ezt a határozói viszonyt.

Természetesen addig, míg több adat, különösen régi adatok nem állanak rendelkezésünkre, a kérdés nem dönthető el véglegesen. De annyit kétségtelenül tisztáztak már az itt ismertetett adatok, hogy a m. *színül teljes* kapcsolatban eredeti, honnan? kérdésre felelő ablativusi határozóval van dolgunk, és hogy ennek a használatnak a rokon nyelvekben is észlelhető jellemző szemlélet az alapja.

Fokos Dávid.

(*Deutscher Auszug.*) In der älteren Literatur heisst es neben dem auch heute gebräuchlichen *színig teljes* 'bis an den Rand, bis zum Rande voll' häufig auch *színül teljes* mit dem Ablativsuffix, also wörtlich: 'vom Rande an voll'. Diesem Gebrauch, welcher sich auch in einigen finnisch-ugrischen, aber ebenso in anderen Sprachen nachweisen lässt, liegt eine alte, ursprüngliche Anschauungsweise zugrunde, die nämlich, welche feststellt, *von wo an* der betreffende Gegenstand von oben betrachtet mit etwas anderem in Berührung steht; die andere, natürlich auch alte, lative Konstruktion hingegen macht anschaulich, *bis wohin* sich diese fremde Einwirkung, von unten betrachtet, aufwärts erstreckt.

Nagykőrösi tájszótár

IV.

Csajkos. — 1. Csatakos (l. azt). 2. Becsmérlő jelző, rossz-lábú, csámpás emberekre. „Nem mönnék én olyan idétlen *csajkos* embörhő, ha a dárius kinese mind az üvé vóna is“.

Csajla. — A *csuli*-val teljesen azonos jelentésű és használatú szó.

Csajok. — A reggeli harmat, mikor a ruhára tapad csajkóká, a ruhám meg csajkossá válik. Míg a fűszálon csillog, addig harmat, de a nadrágomon már csajok.

Csajva. — A nagy család becsmérlő, lenéző megjelölése. „Ide gyüttl lakni akkora *csajvává*, hogy alig férnek a tanya körü“.

Csámborog. — Kódorog, kószál, cél nélkül jár-ke, csa-